

ДИДАКТИК ҚАДРИЯТЛАР МАЗМУНИ ВА ПЕДАГОГИК АҲАМИЯТИ

Н.Жалилова

ЎзПФТИ таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7338184>

Аннотация. Мақолада энг қадимги даврлар ҳамда илк уйғониш даврида Ўзбекистон заминида амал қилган дидактик қадриятлар мазмуни ва улардан замонавий таълим жараёнида фойдаланишининг педагогик аҳамияти ёритилган.

Калим сўзлар: тарихий-ретро қадриятлар, таълим мазмуни, таълим шакл-усул ва воситалари, комил инсон, илми ал-йақинийа, энг қадимги давр, илк уйғониш даври педагоглар, исломий дидактик қадриятлар.

СОДЕРЖАНИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация. В статье освещается содержание дидактических ценностей, практиковавшихся на территории Узбекистана в древнейшие времена и в период раннего Возрождения, и педагогическое значение их использования в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: историко-ретро-ценности, содержание образования, формы и средства образования, совершенный человек, илми аль-яқинийа, древнейший период, педагоги раннего Возрождения, исламские дидактические ценности.

THE CONTENT AND PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF DIDACTIC VALUES

Abstract. The article highlights the content of didactic values practiced on the territory of Uzbekistan in ancient times and during the early Renaissance, and the pedagogical significance of their use in the modern educational process.

Keywords: historical-retro-values, content of education, forms and means of education, perfect man, ilmi al-yakiniyya, ancient period, teachers of the early Renaissance, Islamic didactic values.

Тарихчи олимларимиздан Бўрибой Аҳмедов тарихий қадриятларни ўрганишнинг мураккаблигини уқтириб: "...биз юртимиз ва аждодларимиз тарихини яхши билмаймиз. Чунки биз уни яхши ўрганмадик. Тўғриси, кўхна юртимиз устидан 135 йил ҳукм юргизиб келган мустамлакачилар бунга йўл беришмади",- деб ёзган эди. Бу бевосита Шарқ дидактика тарихини, ўтмишда қўлланилган таълим-тарбия усул ва шакллари ўрганишга жумладан, тарихий-ретро дидактик қадриятларга оид билимларимизга ҳам бевосита тааллуқли. Яъни, тарихий-ретро дидактик қадриятлар борасидаги тушунчаларимиз анча саёз. Уларни ўрганишга қаратилган тадқиқот ишларини амалга оширишга жуда катта эҳтиёж мавжуд. Ўтмишда шундай таълим шакл ва усуллари қўлланилганки, уларни янги шароитга татбиқ этиш таълим жараёнини мислсиз бойитишга хизмат қилади. Биргина мисол:1644 йилда Франция бош вазири кардинал Мазинининг буюртмасига кўра, Франция шаҳзодаси, бўлажак Людовик XIV учун географиядан янгича ўқув қўлланма – ўйин карталари типидagi қизиқарли дидактик материаллар тайёрланган эди. Ҳар бир картада бирор мамлакатнинг мажозий тасвирини акс эттирар эди (картадаги расмларни таниқли рассом Стефано делла Белла ишлаган). Ушбу мажозий расмларга қисқача тавсифнома ҳам ёзилган бўлиб, қўлланма бор-йўғи 48 бетдан иборат бўлсада, унда Европа, Осиё, Африка, Америка кабилартасвирланган. Кейинчалик Англия, Германия,

Голландия, Россияда ҳам зодагонларнинг болаларига таълим беришда шунга ўхшаш ёки унинг айнан нусхасидан фойдаланилган. Айнан шу ўқув кўлланма дидактик кадрят даражасига етган ва таълим амалиётида ундан бир неча йиллаб фойдаланилган. Кўлланманинг яратилиши ўзига хос кашфиёт, дидактик вазифаларни ҳал этишнинг ҳозир ҳам ўрнатилган асосларидир.

“Қадриятшунослик тарихининг асли дурдоналари нафақат Ғарбдан, балки Шарқдан ҳам ҳам қидирилмоғи, ... юртимиз цивилизациясининг улкан ҳиссаси жаҳон маданиятининг энг бой ютуқлари сифатида муқаррар суръатда эътироф этилмоғи лозим”. Олима Ш.Тайланова таъкидлаб кўрсатган ушбу фикрларга қўшилган ҳолда, биз ҳам мавжуд дидактик кадрятларни танқидий-ретроспектив асосда ўрганишга ҳаракат қилдик. Чунки таълим таракқиёти ўз-ўзидан амалга ошмайди, таълимни ривожлантириш учун унга оид тарихий тажрибаларни ўзлаштириш зарур.

Дидактик кадрятлар таълим-тарбия юзага келган энг қадимги даврларданок мавжуд. Педагог олимлар кадрятларнинг таълим олувчига маънавий-ахлоқий, моддий таъсир кўрсатувчи, ишонч, эътиқод, эффектив, когнитив ва аффектив компонентлар бирлиги сифатида унинг маънавий-ахлоқий, мафкуравий, интеллектуал дунёқарашини белгилаб берувчи ҳодиса сифатида эътироф этадилар.

Дидактик кадрятлар – таълимга хос тушунча сифатида энг қадимги даврларданок мавжуд бўлиб, тизим|—тузилма —тарихийлик|—замонавийлик категориялари тавсифига эга, унинг асосий хусусияти таълим субъектлари томонидан қадрланиши ва таълим сифатини таъминлай олишидир.

Шарқда таълим-тарбиянинг мақсади баркамол шахсни шакллантириш ғоясига қаратилган бўлиб, унинг илмий-назарий асослари Қуръони карим, ҳадиси шариф, шарқона таълимот, жадид педагогикасида ўз ифодасини топди.

Энг қадимги ёзма ёдгорликларимиздан “Авесто”нинг асосий мазмун–моҳиятини эзгуликни улуғлаш, инсон шахсининг камолотини таъминлаш учун кураш ғояси белгилайди. “Авесто” яратилган даврда ёшларга ижтимоий билимлар, математика, астрономия, табиатшунослик, табиатни асраб-авайлаш, табобат илми, шеърий ва нотиклик санъати, шахсий гигиена, турмуш гигиенаси кабилар ўргатилган. Билимдонлик даражасини аниқлаш учун баҳс-мунозарадан фойдаланилган. Илоҳий билимлар савол-жавоб методи асосида тушунтириб изоҳланган. Ҳ.Ҳомидовнинг таъкидлашича, “таълимни амалиёт билан боғланиб олиб борилишига аждодларимиз жиддий эътибор беришган. Оташқадалар қошидаги устахоналар, вақф ерлари, дармонгоҳ (поликлиника), сиҳатгоҳ (касалхона), дорихоналар айни пайтда амалиёт ўтказиладиган корхоналар вазифасини ўтаган”. Табиб, жарроҳлар уч марта амалиётда билимини синовдан ўтказмай беморларга қарашга ҳаққи бўлмаган. Қизлар 15, ўғил болалар 17 ёшда лағамзадан ва занзадан имтиҳонларидан ўтишган. Имтиҳондан сўнг улар балоғатга етган ҳисобланиб, қизлар қадбону (уй бекаси), ўғил болалар қад худо (уй хожаси) рутбасига эришган.

V-VI асрларда Ўрхун-Энасой битиклари очиқ майдонда, тоғ-тошларга битилган. Демак, туркий тил ва ёзув ёшларга болалиқдан ўқитишга қаратилган ўзига хос таълим тизими мавжуд бўлган. Таълимнинг бош мақсади болаларда қабиланинг устувор тамойиллари ва қабиладошларини эъзозлаш, ватанпарварлик туйғуларини тарбиялашдан иборат бўлиб, таълимнинг асосини диний кадрятлар мазмунини ўргатиш ташкил этган/

Илк уйғониш даври (IX-XII асрлар)да мерос тақсим қилиш, ер ўлчаш, канал ўтказиш каби табиий талаблар негизида математика, геометрияга оид амалий билимлар ёшларга ўргатилган. Хусусан, Хоразмда амалий-математик билимларга иқтидори бор ёшлар астрономик кузатишлар, натижаларни қайд этиш ҳамда умумий хулосалар чиқаришга ўргатилган. Шу даврдан бошлаб Абу Абдулла Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850)нинг “Ал-китоб ал-мухтасар фи ҳисоб ал-жабр ва ал-муқобала” (Алжабр ва алмуқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб” рисоласи асрлар оша нафақат Шарқ, балки Ғарбда ҳам математика ва геометрияга оид амалий билимларни ёшларга ўргатувчи асосий дарслик вазифасини бажарган.

Аниқ билимлар билан бирга, ҳуқуқий билимлар ҳам кучли нуфузга эга бўлиб, таълимнинг мақсади ва вазифлари ҳақида илмий-назарий хулосалар ишлаб чиқилган. Ал-муаллим ас-соний Абу Наср Форобий (873-950) “Фозил одамлар шаҳри” асарида мактаб ва мадарасаларда ёшларга ҳуқуқий билимларни ўргатиш ва ёшларни фуқаролик руҳида тарбиялаш ғоясини илгари суриш билан бирга, Арасту асарларига ёзган шарҳлари (“Фалсафату Арастутолис” (Арасту фалсафаси) китоби)да дидактиканинг мақсади ва предмети борасида жиддий мулоҳазаларини илгари суради: “Илм ал-йақинийа (илмнинг салмоқ жиҳатидан қанча эканлиги, қандай хиллари борлиги, қандай мавзуларни ўрганиши кабилар)ни ўрганишнинг қандай шакллари бор, унга ўқитадиганлар бу шаклларнинг қайси бирдан фойдаланадилар, ҳақиқий , ишончилиқнинг қайси даража ва туркумлари ишлатилади, эътиқод, ишонтиришнинг ҳамда тасаввурнинг шаклларидадан ўқитиш давомида фойдаланиладими? Илми ал-йақинийани ўрганиш ва уни идрок этиш қобилиятини бахш этувчи санъат қандай, у нималардан иборат, бу санъатларнинг қанча турлари бор, уларнинг ҳар бири ўзи қандай? Ўрганишнинг бошқа ҳамма турлари бўйича қобилият берувчи санъат нималардан иборат?”. Демак, Форобий билимларни ўқитиш (дидактика)ни ўзига хос санъат деб билган. Мотивация, ишонтириш каби таълим усуллари, таълим мазмуни ҳамда таълим психологияси, ўқувчи қобилиятларини шакллантиришда таълимнинг ўрни ва аҳамиятига эътибор қаратган. Алломанинг фикрича, “Амалий фазилатлар ва амалий санъат (касб-хунар)лар ва уларни бажаришга одатланиш масаласига келганда, бу одатда икки йўл билан ҳосил қилинади: булардан биринчиси – қаноатбахш сўзлар, чорловчи, илҳомлантирувчи сўзлар ёрдамида ҳосил қилинади”.

Шарқ кишисининг дунёқарашига кучли таъсир кўрсатган ислом маърифатини ёшларга сингдиришда ҳам ўзига хос дидактик қадриятлардан фойдаланилган. Хусусан, Қуъони каримни ўқитиш ва ўргатиш жараёнида савол-жавоб, суҳбат, мунозара методларидан фойдаланилган. Қуръони каримнинг илк ояти “Ўқи” сўзи билан бошланади. Бу билан Қуръон инсониятни илм олишга ундайди, жаҳолатда қолмасликка чақиради. Муҳаммад алайҳиссаломнинг “Ё олим бўл, ё илм ўрганувчи, ё тингловчи, ё илмни севувчи! Бешинчиси бўлма – маҳв бўласан!”, “Жаҳолатдан ачинарлироқ қашшоқлик йўқ” каби ҳадислари ҳам эътиборга лойиқдир. Ушбу исломий ўғитлар Марказий Осиёда кўплаб олимларнинг етишиб чиқишига сабаб бўлган.

“Ҳужжат ул -ислом” номи билан тарихда қолган, “Мукошафат-ул қулуб” (Қалблар кашфиёти), “Тавба китоби”, “Иҳйо улумид-дин”(“Дин илмларини жонлантириш”) каби таълим-тарбияга бағишланган асарлар муаллифи, мударрис ва воиз Имом Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад Абу Ҳомид ат-Тусий ал-Ғаззолий (XII аср) ғоялари тасаввуф таълимотига хос руҳий-акселогиқ, акмеологик йўналишларга таяниб,

маърифат тафаккурни вужудга келтирувчи илк асос, тасаввурнинг тафаккур даражасига ўсиб ўтиши учун билимларни ёдлаш (тазаккур) зарур деб ҳисоблайди.

Юқоридагиларга хулоса қилиб, таъкидлаш жоизки, дидактик қадриятларни ўрганиш Ўзбекистонда дидактиканинг шаклланиши ва ривожланишини ўрганишда, бўлажак ўқитувчиларда таълимнинг шарқона методлари ҳақида билимларни таркиб топтиришда муҳим аҳамиятга эгадир.

REFERENCES

1. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. - Т.: Шарқ, 2001. – 384 б.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Маҳкам Маҳмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 320 б.
3. Д. Юлдашева. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари. Пед. фан. номзоди ил. Даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Бухоро, 2007.- 153 б.
4. Ш.Тайланова. Педагогика олий таълим муассалари талабаларида қадриятлар тизимини ривожлантириш технологиясини такомиллаштириш. 13.00.01.- Педагогика фанлари бўйича фалсафа док-ри (ПхД) илм. д-жаси ... дисс. – Т.: 2019.
5. Абу Ҳомид Ғазолий. Мукошафат-ул қулуб 2-китоб. (Қалблар кашфиёти) – Т.: “Минҳож” нашриёти, 2004. – 336 б.
6. Бўрибой Аҳмедов. Тарихдан сабоқлар. - Т.: Ўқитувчи, 1994.- 430 б. – 3-б.
7. Ҳ.Ҳомидов. “Авесто”файзлари. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2001.- 95 б.- 43-44-б.
8. Ҳ. Ҳомидов. “Авесто”да зардуштийликларнинг таълим тизими ҳақида // Тил ва адабиёт таълими. 2000., № 5.- 68-73-бетлар.- 68-69-б.
9. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Маҳкам Маҳмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 320 б. – 82-б.